

מצה זו שאנו אוכלים – על שום מה?

① שמות י"ב, לט:

וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֶגֶת מִצּוֹת בִּי לֹא חֶמֶץ בִּי גִרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם:

② הגדה של פסח:

רַבֵּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר:
 כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְּבָרִים אֵלּוּ בִּפְסַח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוּבָתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן: פֶּסַח. מִצָּה. וּמְרוֹר.
 ...מִצָּה זוֹ שֶׁאֵנּוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה, עַל שׁוּם שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצֻקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחֲמִיץ עַד שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ
 מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא וְנֶאֱלָם. שֶׁנֶּאֱמַר: וַיֹּאפּוּ אֶת הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוּצִיאוּ מִמִּצְרַיִם עֶגֶת מִצּוֹת בִּי לֹא חֶמֶץ בִּי
 גִרְשׁוֹ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ לְהִתְמַהֵמָה וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם (שְׁמוֹת יב לט).

③ שבולי הלקט סדר פסח סימן ריח

ואם תאמר הרי אנו אומרים מצה זו שאנו אוכלין על שום מה על שום שלא הספיק בציקו של אבותינו להחמין כך
 פירושו מכיון שהקב"ה רואה את העתיד צופה ומביט מה שעתיד להיות על כן צום מבערב על הנס של מחר:

④ משנה, פסחים קטז:

משנה. רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו. ואלו הן: פסח, מצה,
 ומרור... מצה – על שום שנגאלו אבותינו ממצרים, [שנאמר (שמות יב) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים]...

⑤ משנה בגרסת הירושלמי (ובמשניות שלנו):

רבן גמליאל היה אומר: כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו: פסח, מצה ומרורים. פסח –
 על שם שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים, מצה – על שם שנגאלו אבותינו במצרים, מרור – על שום שמררו
 המצרים את חיי אבותינו במצרים.

⑥ רמב"ן שמות פרק יב פסוק לט

(לט) וטעם ויאפו את הבצק - שאפו אותו מצות מפני המצוה שנצטוו שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת
 ונכרתה. ואמר כי גורשו ממצרים, לומר שאפו אותו בדרך בעבור כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לאפות אותו
 בעיר ולשאת אותו אפוי מצות, ועל כן נשאו אותו בצק ומשאותם צרורות בשמלותם על שכמם, ומהרו ואפו אותו
 טרם יחמץ בדרך או בסכות, כשבאו שם לשעה קלה כדברי רבותינו (מכילתא כאן):

מבנה פרק י"ב:

ג-יד: צווי ה' למשה על פסח מצרים

טו-כ: ציווי ה' למשה על המצות

כא-כח: משה מצווה את ישראל על פסח מצרים ופסח דורות

כט-מב: מכת בכורות ויציאת מצרים בחיפזון ואפיית המצות בדרך

מג-נ: השלמת פסח דורות

7 רמב"ן (שמות י"ב, כא-כב):

"ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם - הפרשה הזו מקצרת באשר צוה אותו ה' בפרשה של מעלה, כי בידוע שאמר להם משה לישראל הכל בפרט ולימד אותם כל הענין, ונכלל הדבר בכתוב כאשר צוה ה' את משה כן עשו".

8 שד"ל שם:

והנה משה בפרשה הזאת לא הזכיר כלל לישראל ענין אכילת המצות ואיסור החמץ, אעפ"י שכבר נצטווה על זה בפרשה שלמעלה... ה' הזכיר למשה ענין אכילת המצות ואיסור החמץ, כי ידע שיצאו מגורשים ולא יספיק בצקם להחמץ, אבל משה לא אמר להם דבר מזה, כי לא היו יכולים להבין למה יאכלו מצות; רק כשיצאו פירש להם (בפרק י"ג) איסור החמץ ומצות המצות, כי אז הבינו שזה לזכרון הנס שגורשו ממצרים...

שני חגים?

9 במדבר, כ"ח, טז-יז (וכן בויקרא כ"ג, ה-ו):

ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח לה':

ובחמשה עשר יום לחדש חג שבועת ימים מצות יאכל.

10 תוס' ר"ד (פסחים, מהדורה תנינא, תחילת פרק עשירי. וכך גם בחזקוני, ויקרא כ"ג, ה-ו):

אף על פי שיום י"ד הוא הנקרא פסח, דכתיב 'ובחודש הראשון בארבעה עשר לחודש פסח לה'. ובחמישה עשר לחודש הזה חג, שבעת ימים מצות תאכלו' (במדבר כ"ח, טז-יז) אינו נמנע התנא מלקרוא לכל חג המצות - פסח... והלכך קורא ליום ארבעה עשר - ערב פסחים.

מטרת חג הפסח: שמות י"ב, כו-כז:

והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת לכם: ואמרתם ובה פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו:

מטרת חג המצות: שמות, י"ב, יז-יח:

ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את עבאיתכם מארץ מצרים ושמרתם את היום הזה לדורתכם חקת עולם: בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב.

11 פסח לוט (על פי הרב יואל בן נון)

בראשית י"ט	שמות י"ב
(ו) ויצא אלהם לוט הפתחה, והדלת סגר אחריו.	ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (כב)
(יא) ואת האנשים אשר פתח הבית הכו בסנוורים... וילאו למצא הפתח	ופסח ה' על הפתח (כ"ג)
(ג) ויעש להם משתה ומצות אפה ויאכלו	ואכלו את הבשר בלילה הזה, צלי אש ומצות על מזרים יאכלהו. (ח)
(יג) כי משתתים אנחנו את המקום הזה, כי גדלה צעקתם את פני ה' וישלחנו ה' לשחתה.	ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף (כג) והכיתי כל בכור בארץ מצרים... בהלתו בארץ מצרים (יב-יג)
(יד) ... קומו צאו מן המקום הזה, כי משחית ה' את העיר...	ויקרא למשה ולאהרן לילה - ויאמר: קומו צאו מתוך עמי (לא)
(טו) וכמו השחר עלה... (יב)... וכל אשר לך בעיר הוצא מן המקום	ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם. (נא)
(טז) ויתמהמה... ויצאהו...	ולא יכלו להתמהמה... (לט)

מחשבת הפשט

דברים פרק טז פסוק ג

לֹא תֹאכַל עָלָיו חֶמֶץ שִׁבַּעַת יָמִים תֹּאכַל עָלָיו מִצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בַחֲפוּזֹן יֵצֵאת מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת יוֹם יֵצִאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ:

15 רמב"ם, פ"ז ה"ה:

מצה על שום שנגאלו.

16 רמב"ם פ"ח ה"ד (וכך בנוסח ההגדה):

ומגביה המצה בידו ואומר 'מצה זו שאנו אוכלין על שם שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שנגלה עליהם הקב"ה וגאלם מיד, שנאמר 'ויאפו את הבצק'.

17 מהר"ל, גבורות השם, פרק נ"א:

הא לחמא עניא וכו'. יש לשאול למה נקרא המצה לחם עוני והרי אפשר שהיא נאה כמצת שלמה ועל שם מה נקראת המצה לחם עוני?
וראיתי לקצת אשר רצו לפרש דברי הגדה הזאת דלכך נקרא עוני מפני שהיא נמוכה...
הטעם השני פת המצה היא קשה להתעכל באצטומכא ולכך היא מאכל עני...
והם דברים שיכחיש הכתוב והאמת... ועוד... למה קרא אותו בשם עוני דאין ענין עניות במקום עשירות הגאולה.
אמנם פי' הדבר כי המצה נקרא לחם עוני הפך מצה עשירה, שכאשר יש בה שמן ודבש נקראת עשירה כי הדבר הזה מעשיר הלחם, וזה כי העני שאין לו אלא עצמו ואין לו ממוץ רק עצמו וגופו, והמצה גם כן כאשר אין בה רק עצם העיסה שעצמות העיסה הוא המים והקמח וזהו עצמות עיסה ובוזה הוא לחם עוני...
ואולי יקשה לך מה ענין העניות אל החירות והלא שני הפכים הם החירות והעניות? הלא דבר זה אין קשיא כי העניות בעצמו הוראה על הגאולה שאין ענין הגאולה רק שיוצא ואין לו שום צירוף אל זולתו, לא כמו העבד שאינו עומד בעצמו ויש לו צירוף אל זולתו הוא האדון...
ומזה תבין מה שהיה גאולתם בחדש הראשון דוקא... שאין בו התחברות זמן רק שהוא ראשון...
וראיה ברורה לזה שלחם העוני מצד עצמו הוא החירות והגאולה כמו שנתבאר למעלה, שהרי קודם הגאולה בעודם במצרים אכלו בלילה הזה מצות כדכתיב (שמות י"ב) 'על מצות ומרורים יאכלהו', שמזה תלמוד ותדע כי לחם מצד עצמו הוא ראוי לחירות כמו שאמרנו, ורצה הקדוש ברוך הוא באותו הלילה שיהיו עושין דברים להיות נמשכין אחר החירות שעל ידו יזכו לגאולה...

19 מהר"ל (אור חדש בהקדמה "כי הדבר שהוא בזמן..."; מהר"ל על ההגדה, עמ' נא "כי מה שהיו יוצאים בחיפזון..."):

שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני כי בחפזון יצאת ממצרים כי מה שהיו יוצאים בחפזון בלי המשך זמן, מורה שיצאו במדרגה ובמעלה עליונה, והפעל שבא משם נעשה בלי זמן, לא כמו דברים הטבעיים שכל פעולתם בהמשך זמן אבל כאן היה גאולתם שלא בטבע ולכך היה בחפזון בלי זמן (מהר"ל שם).

20 עולת ראייה (עמ' רפז):

יציאת החיפזון ביסודה הייתה עצת ה', להרים מעלתם של ישראל שלא על פי דרך ההתפתחות הסידורית.

שמות פרק יב

צווי ה' למשה על פסח מצרים	(ג) דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויחוו להם איש שוה לבית אבית שוה לביתו: (ד) ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרב אל ביתו במקסת נפשתי איש לפי אכלו תכסו על השנה: (ה) שנה תמים זכר בן שנה יהיה לכם מן הכבשים ומן העזים תקחו: (ו) והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל בין הערבים: (ז) ולקחו מן הדם ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף על הבתים אשר יאכלו אתו בהם: (ח) ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש ומצות על מרדים יאכלוהו: (ט) אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו: (י) ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו: (יא) וככה תאכלו אתו מתניכם חגרים נעליכם בגליכם ומקלכם בידכם ואכלתם אותו בחפזון פסח הוא לה': (יב) ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והכיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה': (יג) והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם וראיתי את הדם ופסחתי עלכם ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכתי בארץ מצרים: (יד) והיה היום הזה לכם לזכרון וחגגתם אותו חג לה' לדורתיכם חקת עולם תחגגו:
ציווי ה' למשה על המצות	(טו) שבעת ימים מצות תאכלו אך ביום הראשון תשביתו שאר מבתיכם כי כל אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי: (טז) וביום הראשון מקרא קדש וביים השביעי מקרא קדש יהיה לכם כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם: (יז) ושמרתם את המצות כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים ושמרתם את היום הזה לדורתיכם חקת עולם: (יח) בראשון בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב: (יט) שבעת ימים שאר לא ימצא בבתיכם כי כל אכל מחמץ ונכרתה הנפש ההוא מעדת ישראל בגר ובאזרח הארץ: (כ) כל מחמץ לא תאכלו בכל מושבתיכם תאכלו מצות: פ
משה מצווה את ישראל על פסח מצרים ופסח דורות	(כא) ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אלהים משכו וקחו לכם צאן למשפחתיכם ושחטו הפסח: (כב) ולקחתם אגדת אזוב וטבלתם בדם אשר בסף והגעעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות מן הדם אשר בסף ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: (כג) ועבר ה' לנגף את מצרים וראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף: (כד) ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם: (כה) והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן ה' לכם באשר דבר ושמרתם את העבדה הזאת: (כו) והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבדה הזאת לכם: (כז) ואמרתם ובח פסח הוא לה' אשר פסח על בתי בני ישראל במצרים בנגפו את מצרים ואת בתינו הציל ויקד העם וישתחוו: (כח) וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואהרן בן עשוי: ס

מכת בכורות ויציאת	(כט) ויהי ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מבכר פרעה הישב על כסאו עד בכור השכי אשר בבית הבור וכל בכור בהמה: (ל) ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים ותהי צעקה גדלה במצרים כי אין בית אשר אין שם מת:
מצרים בחיפון ואפיית המצות בדרך	(לא) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני ישראל ולכו עבדו את ה' בדרךכם: (לב) גם צאנכם גם בקרכם קחו באשר דברתם ולכו וברכתם גם אתי: (לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ כי אמרו בלנו מתים: (לד) וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארתם צררת בשמלתם על שכמם: (לה) ובני ישראל עשו בדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלת: (לו) וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלו וינצלו את מצרים: פ (לז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סבתי כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד משף: (לח) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד: (לט) ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגת מצות כי לא חמץ כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם: (מ) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה: (מא) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים: (מב) ליל שמרים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים הוא הלילה הזה לה' שמרים לכל בני ישראל לדדתם: פ
השלמת פסח דורות	(מג) ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח כל בן נכר לא יאכל בו: (מד) וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו אז יאכל בו: (מה) תושב ושביר לא יאכל בו: (מו) בבית אחד יאכל לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה ועצם לא תשברו בו: (מז) כל עדת ישראל יעשו אתו: (מח) וכי יגור אהרן גר ועשה פסח לה' המול לו כל זכר ואז יקרב לעשתו והיה כאזרח הארץ וכל גרל לא יאכל בו: (מט) תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוככם: (נ) ויעשו כל בני ישראל כאשר צוה ה' את משה ואת אהרן בן עשו: ס

(נא) ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאתם:

במדבר, כ"ח, טז-יז (וכן בויקרא כ"ג, ה-ו):

ובחדש הראשון בארבעה עשר יום לחדש פסח לה':

ובחמשה עשר יום לחדש הזה חג שבועת ימים מצות יאכל.

במדבר פרק ט

(י) ודבר אל בני ישראל לאמר איש איש כי יהיה טמא לנפש או בדרך רחקה לכם או לדדתיכם ועשה פסח לה':

(יא) בחדש השני בארבעה עשר יום בין הערבים יעשו אותו על מצות ומרדים יאכלו:

(יב) לא ישאירו ממנו עד בקר ועצם לא ישברו בו ככל חקת הפסח יעשו אותו:

